

○ De dood als kapotte theepot: lessen in sterven voor kinderen

- *Van drie oude mannetjes die niet dood wilden* door het Antwerpse jeugdtheatergezelschap Luxemburg -

Anna van der Plas breekt een lans voor kindertheater dat niet kinderachtig is. Ze beschrijft een aantal Vlaamse voorstellingen voor kinderen met heftige onderwerpen als sterven en definitief afscheid nemen. Ondanks protesten van ouders, docenten en politiek zijn de makers overtuigd van het belang van dit soort theater. Moeten kinderen immers niet leren dat het leven vrolijke, maar ook droevige kanten heeft? De pragmatiek, speelsheid en vindingrijkheid waarmee de regisseurs deze onderwerpen behandelen krijgen veel lof. Sterker nog, volgens de auteur slagen ze erin een tegenwicht te bieden tegen de suikerzoete sprookjes van het amusementstoneel.

Anna van der Plas

De stemming zit er goed in: een joelende massa beklimt de trappen naar de theaterzaal. Zij hebben er zin in, terwijl ik me afvraag of de tientallen blijde kinderen weten waar ze over enkele minuten mee geconfronteerd zullen worden. Ze staan namelijk op het punt om te gaan kijken naar een voorstelling over drie oude mannen die niet dood willen. Hoe zouden ze zo'n veelomvattend en 'volwassenen' thema oppikken? Ik beeld me in dat de nu nog lachende groep straks huilend dezelfde trappen weer af loopt. Een gedachte die eigenlijk

onterecht is, want zware onderwerpen worden al sinds lang op gepaste maat aangeboden in het Nederlandstalige kinder- en jeugdtheater. Ondanks deze traditie blijft de vraag belangrijk op welke manier makers er toch regelmatig in slagen jeugdvoorstellingen te maken over sterven of rouwverwerking. Na het zien van de zoveelste voorstelling over afscheid nemen, groeit bovendien het vermoeden dat er, behalve traditie, nog een meer actuele reden kan zijn voor de terugkerende thematiek. Zoals een sectorbrede reactie op het groeiende succes van commerciële producties waarin een ideale, zoetsappige wereld getoond wordt die niet aansluit bij de veelzijdige realiteit van een kinderleven.

De vraag naar wat wel en wat niet gemaakt kan worden, is een terugkerende discussie in de kunst voor een jong publiek. Volgens de makers van kinder- en jongerentheater zijn grote vragen bij kleine kinderen er altijd al geweest. Zij zien geen geldige reden waarom een onderwerp als gescheiden ouders of overleden dierbaren niet in een voorstelling aan bod zouden kunnen komen. De mening van de (Vlaamse en Nederlandse) makers wordt echter niet altijd gedeeld. Bezorgde ouders of docenten vragen zich af of het niet beter is om in de zalen een rooskleurig wereldbeeld te schetsen, zodat de jonge toeschouwers zich tenminste voor even in een positief sprookje kunnen wanen. Moeten de kleine ogen en oren afgeschermd worden van leed, totdat ze groot genoeg zijn om te begrijpen? In TM 6, september 2007, schreef Brechtje Zwanenveld in haar terugblik op het jeugdtheater al dat kinderen juist heel goed overweg kunnen met volwassen onderwerpen. Zij leven tenslotte in dezelfde wereld als volwassenen en ervaren zodoende dezelfde problemen. Een jong publiek kan in de theaterzalen op een artistiek en

pedagogisch verantwoorde manier leren om die soms ingewikkelde wereld te begrijpen en zich ertegen te wapenen.

Vorig jaar was *Mijnheer Porselein* van het Gentse jeugdtheatergezelschap Studio Orka (2007) in Nederland te zien tijdens Tweekt en Het Theaterfestival. De locatievoorstelling gaat over de begrafenis van mol Robbie. In de dierenkliniek van de familie Porselein bekijkt men de treurige situatie echter vanuit een ander perspectief dan gewoonlijk, want dokter Pé en zijn twee zussen bereiden een heus begrafenisfeest voor. De organisatie hiervan en het uiteindelijke afscheid vormen de rode draad door de voorstelling heen. Postbode en hartsvriend Bruno is in de zachtzinnige omgeving van de kliniek een ruwe bolster met blanke pit. Eerst vult hij de ruimte met grote verhalen, maar wanneer Robbie sterft, huilt hij tranen met tuiten in de Nijntje-zakdoek van een van de kinderen op de eerste rij. Studio Orka slaagt er in een afscheidsfeest te organiseren dat je iedereen zou willen toewensen: ontroerend zonder al te veel zwaarte. Het afwisselen van verdriet met andere en meer positieve emoties is volgens de makers een bewuste keuze, omdat kinderen, anders dan volwassenen, rouwen in afgebakende periodes. Zo komt het dat de emotionele ter-hemel-bestelling niet eindigt in gewijde stilte, maar met suikerzoete brandnetelthee in kleurige glaasjes. En wie behoefte heeft, mag een tekening of tekstje achterlaten in het afscheidsboek voor Robbie.

In de meidoorn van Bronks (2008) gaat over het wegvallen van een dierbare (partners of ouders) door een mislukte liefde. Maar meer dan dat gaat de voorstelling over het niet bij de pakken neerzitten bij zulk verlies. Verschillende verhaallijnen snijden hetzelfde thema steeds anders aan. Er is een oude

man met een nagebouwd bos op zolder, er zijn twee meisjes die bij hem op bezoek komen en tenslotte zijn er de dierenverhalen die de man aan zijn twee jonge gasten vertelt. Het kan haast niet anders dan dat schrijver Raven Ruëll zich voor *In de meidoorn* liet inspireren door Ibsen, die in 1894 *De wilde eend* schreef. Ook daar bouwt een oude man op zijn zolder een bos na, waar in zijn geval een wilde eend woont en waar hij met zijn kleindochter de hardheid van de echte wereld kan ontvluchten. Ibsen focust op het meisje en haar ouders, bij Ruëll worden de levens van de oude man, de meisjes en de dieren gelijktijdig gepresenteerd en bevatten ze eenzelfde onderliggende symboliek: ze hebben allemaal iets gedaan om het verlies van een geliefde een plek te kunnen geven. Ruëll bouwt op die manier voort op zijn eigen schrijf- en maakparcours bij Bronks: ook in *Jan, mijn vriend* (2002) en *Stoksielalleen* (2004) voerde hij pubers ten tonele die afscheid moesten nemen van een verdwenen dierbare. Dit keer is de regie in handen van Johan Dehollander, die via de liefdesperikelen in de dierenverhalen de complexiteit van de liefde tot een universeel gegeven maakt.

Nog korter geleden ging bij Het Gevolg *De laatste reis van Viktor* in première, een kindervoorstelling over een dementerende man die afscheid neemt van zijn kleiner wordende wereld. Kinderliedjes uit zijn jeugd, herkenbaar voor meegekomen (groot-)ouders, brengen hem van de ene herinnering naar de andere. In zijn lege wereld staan nog twee bakens overeind: zijn jeugdliefde Lientje en zijn vroegere leven als variëteéartiest. Dementie kennen kinderen niet uit eigen ervaring, maar de vergeetachtigheid van bijvoorbeeld een grootouder is ze wel bekend. Dat oude mensen soms in de war zijn en teruggrijpen op herinneringen van vroeger, is

via een gedoseerde en aangepaste manier – de kinderliedjes - goed aan een jong publiek uit te leggen.

Ook in *Van drie oude mannetjes die niet dood wilden* van jeugdtheatergezelschap Luxemburg krijgen de kinderen in de zaal een voorstelling over de dood voor de kiezen. De tekst van de Nederlandse toneelschrijfster Suzanne van Lohuizen brengt op zichzelf de nodige abstractie en humor in het verhaal door herhalingen en een kernachtige formulering. De manier waarop regisseuse en artistiek leidster Arlette Van Overvelt daarbovenop verschillende stijlen en disciplines door elkaar heen geweven heeft, nodigt uit om de voorstelling eens nauwkeuriger te bekijken.

Muziek speelt een belangrijke rol in de enscenering. Er is een live muzikant en een terugkerende muzikale lijn die soms in mineur en soms zeer opgewekt wordt ingezet. De spelers swingen tijdens het vollopen van de tribune op de vrolijke klanken van de klassieker 'Good morning' uit de musical *Singing in the Rain*. Ze doen een ongecontroleerde tapdans, een vrije bewegingsimprovisatie die een brok energie door de zaal stuurt. Karolien De Bleser, Lotte Vaes en Ruth Beeckmans – allen ongeveer drie jaar geleden afgestudeerd aan de Brusselse toneelopleiding RITS - zien er net zo gek uit als dat ze bewegen, hun grijze gebreide pakken hebben veel te lange mouwen en slobberen langs alle kanten. Het zijn abstracte cocons met eronder geruite sloffen. De ouderwetse opasloffen zijn een verwijzing naar de drie oude mannetjes die ze spelen. Na de dansante introductie staan ze op een keurig rijtje om het publiek toe te spreken: "toen ik ... toen i toen ik vanochtend wakker werd". Met een perfecte timing beginnen ze keer op keer precies tegelijkertijd, wat een leuke slapstickact oplevert. De klunzigheid van Diederik, Jonathan

en Olivier wordt veroorzaakt door de zenuwen, vanwege een bijzondere gebeurtenis eerder die ochtend. Een brief heeft de wereld op zijn kop gezet, hun wereld, een wereld van drie mannen die nooit post ontvangen, zelfs geen rekening of reclamefolder. Daar zijn ze immers al veel te oud voor.

Wanneer het gekibbel over wie de brief moet voorlezen is bedaald – de oudste wint het van degene met de beste ogen – is er een volgend obstakel: "Waar is mijn bril?", vraagt Diederik. "Op je hoofd!", roepen de kinderen in de zaal. De inhoud van de brief is recht voor zijn raap, deze dag zal hun laatste dag zijn. Aan het einde ervan gaan ze dood, want alle tijd is opgebruikt. Een laatste keer tanden poetsen, krant lezen, haren kammen. Omdat de mannen helemaal geen zin hebben om te sterven, wordt de brief retour afzender gestuurd. Ook al is de afzender onbekend, terug zal hij gaan, en zonder hartelijke groeten. "Waar is de brievenbus?", vraagt Jonathan. "Daar!", roepen de kinderen. En om het naderende onheil buiten de deur te houden, wordt de brievenbus dichtgetimmerd, begeleid door stevige drumslagen van muzikant Frederik Meulyzer. Maar samen met de brief is de angst niet verdwenen, de doodsgedachte zit in hun hoofd verankerd en luidt het begin in van de volgende opeenvolgende fases van de voorstelling: via ontkenning naar acceptatie tot aan de uiteindelijke berusting in het sterven.

Het duurt vrij lang voordat we te weten komen wat er in de brief staat en de voorstelling in een stroomversnelling komt. Regisseur Arlette Van Overvelt bouwt de spanning op met technieken die doen denken aan een ouderwetse poppenkast. De verstrooide personages lokken reacties uit bij de kinderen in het publiek en het 'kijk uit achter je'-effect wordt effectief

ingezet. Ook de vele herhalingen in tekst en spel werken, niet voor niets maakt het Antwerpse gezelschap al verschillende jaren succesvolle voorstellingen voor een jong publiek en Van Overvelt weet goed hoe ze een zaal vol kinderen moet bespelen. Ze gebruikt een voor kinderen herkenbare beeldtaal, zoals wanneer de dood aanklopt op de deur van de oude mannetjes. Uit pure angst beginnen de mannetjes in het donker te giechelen onder de dekens. Door de herkenbaarheid kunnen de kinderen de situatie relativeren, wat houvast biedt. Maar ze benadert het gegeven van de drie oude mannetjes verre van clichématig, een valkuil bij de vertaling van een lastig onderwerp naar een jong publiek. Een goed voorbeeld is de keuze om de personages door jonge actrices te laten spelen, die vervolgens niet continu doen alsof ze oud zijn. In sommige scènes zijn ze gewoon de jonge vrouwen die ze zelf zijn, soms kinderen en soms opvoeder, zoals wanneer ze met een microfoon allerlei clichés declameren, zoals 'pas op', 'dat mag niet' en het ouderwetse spreekwoord 'van spelen komt kwelen'. Een keuze die minder goed uit de verf komt, zijn de verschillende speelstijlen van de drie, die oploopt van ingetogen tot uitbundig. Van Overvelt maakt het thema daarmee misschien universeel geldig, maar door zo sterk in de breedte te werken, mist ze bij momenten de kans om diep te gaan.

Om aan elkaar en zeker ook aan zichzelf te bewijzen dat de mannetjes weliswaar oud, maar nog helemaal niet levensmoe zijn, wordt er een stevige dans ingezet. Het eindigt abrupt wanneer Diederik neervalt. Hij krijgt van de anderen het dubbelzinnige "je had wel dood kunnen zijn!" naar het hoofd geslingerd, waarna er om de gemoederen te bedaren eerst wordt ontbeten. De ontbijtscène is het sleutelmoment in de

voorstelling, waarbij een stukgevalen theepot als metafoer wordt ingezet en zeer goed illustreert hoe definitief doodgaan eigenlijk is. Het werkt uitstekend, want iets dat in honderd stukjes uiteen valt, is onherroepelijk weg, dat weet zelfs het kleinste kind. Dat het daarbij ook heel erg is dat iets stuk gaat (en voorgoed weg is) wordt nog extra onderstreept door Jonathan. In een afscheidslied worden met grootse emoties de jarenlange vriendschap en alle goede daden van de pot bezongen. Vanaf dan verandert er iets aan de visie van de mannetjes. Ze durven te praten over het naderende afscheid, er wordt gehuild en herinneringen worden opgehaald.

Het echte einde tekent zich door berusting. Er wordt niet meer uitbundig gedanst of gezongen, de oude heren zijn moe en zoeken een plekje in het grijze gordijn dat over de lengte van het speelveld hangt. Dood ben je pas als niemand meer aan je denkt, zo wordt gememoreerd, en dus spreken ze elkaar nog bemoedigend toe: "Ik ben blij dat ik je gekend heb." Dan trekken ze een stoffen olifantenmasker over het hoofd, nestelen ze zich in een gordijnplooi en wiegen ze zich langzaam van links naar rechts. Zo kalm dat het moment van sterven een mooi moment wordt zonder angst of paniek. Het gordijn is een lijkenkleed en de olifantenkoppen dodenmaskers. De maskers verwijzen naar de hoge leeftijd die olifanten kunnen bereiken, net zoals de oude mannetjes. Ook andere associaties doemen op tijdens dit poëtische moment, zoals de wetenschap dat olifanten in staat zijn om te rouwen bij de botten van overleden familieleden. Tot slot spant de drummer een wollen draad kriskras over het toneel. Hij verbindt de drie mannetjes met elkaar en met hun omgeving. Wanneer het licht dooft, gloeien de draden in het donker op als een web van herinnering en verbondenheid.

Van drie oude mannetjes die niet dood wilden is zeker geen zwaarmoedige voorstelling. Van Overvelt heeft in haar encenering de relativering en humor die al in de tekst gevat zit, versterkt met een rijke klank- en beeldtaal. De dood wordt gepresenteerd als onderdeel van het leven, als iets waar je met anderen over kunt praten, waar je weliswaar bang voor mag zijn, maar wat ook mooie kanten heeft. Net als haar collega's in het Vlaamse en Nederlandse kinder- en jongerentheater doorbreekt Van Overvelt het hardnekkige idee dat kunst voor kinderen niet te moeilijk of te zwaar mag zijn. De terugkerende zware thema's zijn in de eerste plaats een artistieke keuze. Net zoals bij kunst voor volwassenen, moet ook kunst voor kinderen en jongeren de werkelijkheid in al zijn facetten kunnen weerspiegelen. Maar het opvallende aanbod lijkt daarnaast een reactie te zijn op een actuele trend in het kunstaanbod voor de jeugd. Regisseurs presenteren met hun voorstellingen namelijk ook een noodzakelijke tegenhanger voor het eenzijdige zoetsappige wereldbeeld dat spreekt uit de commerciële producten van onder andere Studio 100. De superpower van Mega Mindy en het sprookjesbos van Kabouter Plop tonen kinderen een veilige, maar onrealistische wereld. Het succes van K3 en co is niet alleen een gevolg van goede marketing, ook past het bij onze beschermende maatschappij waar niet meer alleen kan (of: mag) worden buiten gespeeld. Maar de rubberen tegels onder de schommel in de speeltuin creëren uiteindelijk slechts een schijnveiligheid die kinderen niet leert om zich te wapenen tegen pijn en tegenslag. In de zalen van de gesubsidieerde podiumkunsten krijgen deze donkere kanten van het leven een plek. Niet traumatiserend realistisch, maar ingebed in nuances en relativering. Gemaakt op maat van de jonge toeschouwer en vanuit een artistieke drijfveer.

Anna van der Plas (1976) studeerde Theaterwetenschap in Amsterdam en volgde de MA Theaterdramaturgie in Utrecht. Twee jaar geleden verhuisde ze naar België. Momenteel is Anna projectmedewerker Kinderkunsten bij het Vlaams Theaterinstituut. Daarnaast volgt ze sinds 2007 het coachingstraject Corpus Kunstkritiek en is ze dramaturgiedocent aan het Centrum voor Amateurkunst Noord-Brabant.

Van drie oude mannetjes die niet dood wilden door Luxemburg. Regie Arlette Van Overvelt, Spel Karolien De Bleser, Lotte Vaes en Ruth Beekmans, Tekst Suzanne van Lohuizen. Gezien op 8 oktober 2008 in HETPALEIS, Antwerpen.